

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת תולדות, תשס"ט
מספר 785

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

משמעות המראה החיצוני של דמויות במקרא

היקף התיאור של דמויות במקרא מצומצם, ואופיו שונה מן המצוי בסוגי ספרות אחרים. בסיפור של התקופה המודרנית תיאורי דמויות באים לתת לקורא דיוקן של הדמות ופעמים רבות אף נושאים משמעות מאפינית. קשר מטונימי בין הופעתה החיצונית של דמות לתכונותיה מצוי בסיפורת המודרנית. הוא עוצב והושפע בין השאר מהפיזיונומיה של לאוואטר, שדגל בקיומו של יחס בין תווי פניו של אדם לאופיו.

אבל תיאורי הדמויות במקרא אין מטרתם לאפשר לקורא לדמיין את הדמות, שהרי תיאורי דמויות במקרא מוגבלים מאוד ברמת הפירוט שלהם. תיאורים חיצוניים במקרא באים בעיקר לצורכי העלילה. יתר על כן, הסיפור המקראי איננו רואה קשר ישיר בין מראה הדמות לאופייה. ברם, גם אם באופן כללי אין קשר בסיפור המקראי בין מראה לאופי, אין זה נכון לומר שהמקרא לעולם אינו משתמש בתיאור מראה חיצוני לעיצוב אופייה של הדמות.

דוגמה לחריגה מן הכלל היא תיאור המראה החיצוני של יעקב ועשו. שעירותו של עשו מתאורת בפרשתנו בעת לידתו: "וַיֵּצֵא הָרֵאשׁוֹן אֲדָמוֹנִי כְּלוֹ פְּאֶדְרֵת שֵׁעָר" (כה:כה). ההנגדה עם מראהו החלק של יעקב מובאת על ידי יעקב עצמו בתגובה לתכניתה של רבקה להשגת הברכה מיצחק, על ידי יעקב: "הֵן עֵשׂוֹ אָחִי אִישׁ שֵׁעָר וְאָנֹכִי אִישׁ חֶלֶק" (כה:יא). ניסוח הפסוק מעמיד את שני האחים זה כנגד זה. תיאורי השעירות והחלקות בוודאי חשובים לצורכי העלילה – להבנת חששו של יעקב מביצוע תכנית אמו ולהבנת הצלחת המזימה באמצעות פתרון עורות גדיי העזים המונחים על ידיו ועל צווארו של יעקב. ברם לדעתי, התיאור החיצוני של האחים תורם גם לעיצוב הדמויות והנגדת אופיין. המראה החיצוני של האחים משקף את השונה והמנוגד באפיון אישיותם. שעירותו של עשו רומזת לפראותו ולעצמתו הפיזית של הצייד, איש השדה.

אפשר למצוא מקבילה לתיאור מעצב זה של עשו בספרות המזרח הקדום. עשו, איש השדה, מזכיר את אנקידו, פרא האדם מעלילות גילגמש. תיאורו של אנקידו המכוסה שער מלווה בתיאורי פראותו והיעדר תרבותו:

מכסה שער כל בשרו, מגדל רעמה כמו אשה, תלתלי רעמתו שופעים כמו שבלי קמה,
לא ידע בן אנוש או ארץ (נושבת), לבש לבוש כמו חיה.

הלא עם הצביות יאכל עשב, עם הבהמה יתרוצץ על שקת, עם העדרים במים ייטיב לבו.¹

אנקידו מסמל את האדם הטרם-תרבותי. כמו שעירותו הרבה של אנקידו המסמלת את פראותו, כך שעירותו של עשו המשולה לאדרת, מסמלת פראות והיעדר תרבות. אנקידו הפרא נוצר כמשקל נגד לגילגמש "הרועה אשר לארך הנוה"², "ובלב העיר [יושב] גלגמש"³. ההנגדה בין גילגמש

¹ תרגומם של ש' שפרה וי' קליין, בימים הרחוקים ההם, תל אביב 1996, עמ' 189-190.

² שם, עמ' 188, 189 שורות 71, 87.

³ שם, עמ' 191, שורה 134.

המתורבת לאנקידו הפרא מקבילה בצדדים מסוימים להנגדה בין עֶשׂוּ השעיר והפרא, איש הצידי ואיש השדה, ובין יעקב החלק, היושב אוהלים ועוסק ברעיית צאן. מראהו החלק של יעקב רומז גם לתחכמו ואולי אף לערמומיותו. אכן התואר "חלק" משמש במקרא בעיקר בהשאלה לתיאור דיבור מתוחכם ומטעה.¹

ההנגדה בין עֶשׂוּ ליעקב מקיפה את כלל תיאורם של שני האחים: מראה חיצוני, אופי, עיסוק, מעשים, דיבורים ומחשבות. המטרה העיקרית של ההנגדה היא לנמק מדוע עֶשׂוּ הבכור אינו ראוי לברכה, ואילו יעקב הצעיר זוכה בה. עֶשׂוּ הוא דמות אימפולסיבית החי חיי שעה ומוכן למכור את בכורתו עבור נזיד עדשים; את עתידו עבור הנאה רגעית. עֶשׂוּ השעיר חי על חרבו חיי פרא בשדה ללא פיתוח חיי תרבות מעמיקים. אבל יעקב החלק, יושב האוהלים, מאופיין בתחכום, מורכבות וחיבה ארוכת טווח המסוגלת לפתח תרבות מעמיקה ולהמשיך את מורשת אברהם. בהנגדה זו תיאורי המראה של הבנים תורמים להנגדה ביניהם ומספקים, שלא כמקובל בסיפור המקראי, לא רק מידע נחוץ להמשך העלילה אלא גם מרכיב חשוב בתיאור אופיין של הדמויות.

עוד דוגמה לתיאור מראה חיצוני של דמויות התורם להנגדתן מוצאים בתיאורן של רחל ולאח: "וַיְעִינִי לְאֵה רַכּוֹת וְרַחֵל הִיְתָה יְפֹת-תָאֵר וַיִּפֹּת מִן-אֵה" (בר' כט: יז). תיאור בנות לבן מספק מידע נחוץ להבנת המשך העלילה ומנמק את העדפתו של יעקב את רחל על פני לאה. מצד אחד, יופייה הבולט של רחל מעורר אצל יעקב אהבה אליה ממבט ראשון, כשהוא פוגש בה על יד הבאר, ויוצר אצלו את התחושה ששבע שנות עבודה עבורה הן כימים אחדים. מצד אחר יעקב אינו חפץ בלאה, והוא מאוכזב כשהיא ניתנת לו במקום רחל. יעקב אינו מפגין אהבה ללאה גם לאחר שהיא יולדת לו בנים.² השתלשלות העלילה ויחסי יעקב עם שתי נשותיו נובעים בין השאר מהמראה החיצוני של רחל ולאח.

מטרת נתינת התשתית האינפורמטיבית להמשך העלילה אינה מושגת בתיאור כל אישה לעצמה אלא בהנגדת התיאורים. תיאורי רחל ולאח מובאים בפסוקים צמודים זה אחר זה, ולדעת רבים, האות וי"ו הבאה לפני תיאורה של רחל איננה וי"ו החיבור אלא וי"ו הניגוד.³ משמעות תיאור עיני לאה כ"רכות" אינה ודאית, והדעות השונות והמנוגדות קשורות למשמעות השונות שנושאת המילה "רך" במקרא. יש שפירשו את המילה "רכות" במשמעות של חולשה⁴ ורואים בתיאור לאה תיאור שלילי המעיד על חולשת ראייתה.⁵ אבל יש שפירשו "רכות" במשמעות של עדינות⁶ וסבורים שהתיאור משבח את יופי עיניה של לאה.⁷ כאן נבקש להציע שהמילה "רכות" מכוונת לצבע עיני לאה שהיו בהירות (אולי כחול), שלא כעיני רחל ועיניהם של רוב תושבי האזור, שהיו כהות. לפי פירוש זה המילה "רכות" אכן מתפרשת כ"חלשות" אך איננה מכוונת ליכולת ולעצמת הראייה אלא לצבע העיניים, וייתכן שהיא מעידה על יפי עיניה של לאה.⁸ ברם גם לפי פירוש זה מגמת תיאורי רחל ולאח עדיין ניגודית ומדגישה את יתרון יופייה של רחל על פני לאה שלא הצטיינה ביופי, למעט עיניה.⁹

שתי הדוגמאות שנידונו לעיל – הנגדת המראה של יעקב ועשו והנגדת המראה של רחל ולאח, עוסקות בתיאור אחים. מכנה משותף נוסף לשתי הדוגמאות הוא שבשתיהן יש מתח ותחרות בין האחים\אחיות: יעקב ועשו מתחרים על הבכורה-ברכה ורחל ולאח מתחרות על לבו של יעקב.

¹ למשל, מש' כו: כח; תה' יב: ג-ד, וכפועל – מש' כט: ה. ראו קדרי, **מילון מקראי**, עמ' 310, ערך חלק I, הגדרה 2; עמ' 311, ערך חֶלֶק, הגדרות 1-2; בראון, דרייבר ובריגס, **לקסיקון**, עמ' 325, ערך חלק adj., הגדרות 1-2.

² ראו ביטוי לכך בשמות שונות לאה לילדים שנולדים לה (בר' ל: לב- לד).

³ רוב התרגומים המודרניים מתרגמים את האות וי"ו במשמעות ניגודית, במילה but. אנדרסן מביא במחקרו על המשפט במקרא את הפסוק המתאר את רחל ולאח כדוגמה למשפט ניגודי. ראו Anderson F.L., *The Sentence in Biblical Hebrew*, The Hague 1974, p. 151- 152.

⁴ עוד דוגמאות שבהן המילה "רך" מתפרשת במשמעות של חולשה ראו: בר' לג: יג; דב' כ: ח.

⁵ בראשית רבה ע, טז. גם תרגום השבעים מתרגם 'חלשות', וראו את הערתו המעניינת של מ' צפור, **תרגום השבעים לספר בראשית**, רמת גן תשס"ו, עמ' 350.

⁶ עוד דוגמאות לפירוש המילה "רך" במשמעות של עדינות ראו: דב' כח: נו; יש' מז: א.

⁷ למשל, תרגום אונקלוס.

⁸ שמא זאת כוונת הרשב"ם באמרו "ועינים שחורות אינן רכות כלבנות" (בפירושו לבראשית יט: יז).

⁹ ייתכן שמגמת הנגדת המראה החיצוני של רחל ולאח מצטרפת גם להנגדת שמותיהן. השם לאה שמשמעותו 'פרה' (ראו וונה, בראשית II, עמ' 235) הוא ניגוד לשם רחל. שתי הבהמות מעוררות דימויים שונים מאוד זה מזה. מחבר שיר השירים הרוצה לשבח את יופי שניה של הרעיה מדמה אותה לרחל: "שִׁנְיָךְ פְּעֵדֶךָ הִרְחִילִים שְׁעָלוּ מִן-הִרְחֵצָה שְׁפָלִים מִתְאַיִמוֹת וְשִׁפְלָה אֵין בָּהֶם" (ו: 1), ואילו הנביא עמוס מגנה את נשות שומרון בכנותן אותן "פְּרוֹת הַבָּשָׂן" (ד: א).

הנגדת המראה של הדמויות תורמת אפוא גם להגברת המתח וחיזור ההבדלים בין האחים המתחרים.

צבי שמעון
המרכז ללימודי יסוד ביהדות

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע.

הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parash>.
כדי להצטרף לרשימת המנויים בדואר האלקטרוני על דף פרשת השבוע, יש לפנות לכתובת:
listserv@vm.biu.ac.il. אין לכתוב נושא למכתב.

יש לכתוב שורה אחת בלבד, בגוף המכתב: `sub parasha-l firstname lastname` כאשר `first-name` ו-`last-name` הינם השם הפרטי ושם המשפחה של השולח.